

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ЛІНГВОУКРАЇНІСТИЦІ

*О. О. Новікова, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України
(Кривий Ріг, Україна)*

e-mail: 08novikovaolga76@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8498-1736

У статті розглянуто еволюцію становлення категорії пояснення, актуалізовано спробу визначення статусу цієї категорії, засоби реалізації якої співмірні із засобами реалізації категорій уточнення, відокремлення, напівпредикації, опосередкованого синтаксичного зв'язку, що значною мірою ускладнює аналіз і вимагає послідовного розмежування зазначених синтаксичних одиниць. Дослідження пояснювальних конструкцій у простому ускладненому реченні виконано з урахуванням досягнень як лінгвоукраїністики, так і лінгвістики загалом. З'ясовано, що в роботах першої половини XIX ст. відсутня цілісна теорія пояснювальних членів. У наукових студіях того часу поняття «пояснювальні члени» не вживають загалом, а послуговуються терміном «відокремлені члени речення», ототожнюючи його з прикладкою. У працях 70–80 рр. XIX ст. погляди вчених щодо визначення прикладки змінюються. Основною її ознакою вважали не атрибутивну, а пояснювальну, уточнювальну функції. Учені розмежовують поняття прикладки й відокремлення як окремі синтаксичні категорії. Установлено, що в другій половині XX ст. поняття «прикладка» й «відокремлення» остаточно входять у лінгвістичну науку як окремі синтаксичні категорії. Надалі мовознавці активізують увагу на відокремленні другорядних членів речення, зокрема, поглиблено досліджують пояснювальну й уточнювальну функції відокремлення, наголошують на необхідності виокремлення уточнювальних конструкцій як самостійної категорії, установлюють відмінності між пояснювальними й уточнювальними одиницями. Наведено докладне роз'яснення щодо диференціації пояснювальних, напівпредикативних конструкцій та конструкцій з опосередкованим синтаксичним зв'язком у наукових студіях кінця XX ст. – початку XXI ст.

Ключові слова: речення, просте ускладнене речення, пояснювальні члени, уточнювальні члени, відокремлені члени, напівпредикація, опосередкований зв'язок.

Актуальність. Відсутність у лінгвістичній літературі чіткої дефініції поняття пояснення та його співвіднесеність із поняттями відокремлення, уточнення, напівпредикація, опосередкований синтаксичний зв'язок зумовлює звернення до еволюції становлення поглядів щодо цих категорій, актуалізує спробу визначення статусу категорії пояснення, засоби реалізації якої співмірні із засобами реалізації категорії уточнення, що значною мірою ускладнює аналіз і потребує послідовного розмежування зазначених синтаксичних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структура простого ускладненого речення є предметом розвідки багатьох мовознавців. Дослідники по-різному підходять до теорії відокремлених другорядних членів речення, пояснення, уточнення, вставних і вставлених конструкцій, однорідних членів тощо. Питання пояснювальних конструкцій порушують у своїх працях І. О. Аксьонова [1], Т. А. Александрова [2], І. М. Арібжанова [3], Н. С. Валгіна [6], І. Р. Вихованець [7], М. О. Вінтонів [8], С. М. Глазова [11], К. Г. Городенська [12], Л. В. Захарова [15], О. П. Кадочнікова [16], Є. В. Кротевич [18], М. Я. Плющ [22], А. Ф. Прияткіна [25], О. Г. Руднєв [27], І. І. Слинько [30], М. М. Шанський [33] та ін.

Мета статті – комплексно проаналізувати динаміку становлення пояснювальних конструкцій у лінгвоукраїністиці, визначити їхні диференційні та класифікаційні ознаки.

Методи дослідження. Досягнення мети статті передбачає використання *описового методу*, який полягає в цілісному описі пояснювальних синтаксичних конструкцій, щоб

виявити багатоаспектні особливості, типологічні вияви цих одиниць. *Аналіз і порівняння* застосовано під час критичного опрацювання різних теорій дослідження пояснювальних конструкцій.

Результати дослідження та їх обговорення. Наукове обґрунтування категорії *пояснення* в різні часи пропонували філософи, логіки, психологи, лінгвісти, укладуючи її зміст, з'ясовуючи статус у процесі пізнання дійсності, роль у різних сферах людської діяльності тощо. Зокрема, у філософії трактування категорії *пояснення* стосується насамперед використання його в мові науки як функції ідентифікації предмета або поняття. Наукове пояснення розкриває сутність предметів і явищ, з'ясовує причини їхнього виникнення, розвитку, функціонування тощо. У логіці категорію *пояснення* ототожнюють передусім із дедукцією (логічним умовиводом) – процесом міркування й дотримання основного закону тотожності, який вимагає збереження синтаксичного й семантичного вираження думки в процесі міркування в контексті, щоб за відповідними правилами забезпечити виведення істинності тези, істинності аргументів або пояснення, установлення тотожності предмета, явища, що зберігає мислення від мимовільних чи навмисних перекручень [29, с. 179–202].

Визначення поняття *пояснення* в логіці й філософії взаємопов'язані та взаємодоповнювальні, хоч із погляду змісту логічне трактування ґрунтоване, крім власне тотожності, на встановленні причин виникнення чи змін у пояснюваному.

У лінгвістичному аспекті категорію *пояснення* тлумачать як відображення семантичної категорії в засобах мови. Словникова дефініція *пояснення* відображає широкий поняттєвий зміст цієї категорії (*пояснення; пояснювати; поясняти; пояснити*): розповідати; робити його ясным, зрозумілим; витлумачувати; розкривати особливості, причини; ідентифікувати; визначати; роз'ясняти; з'ясовувати; уточнювати сказане; вносити ясність, зрозумілість тощо [31, с. 496]. Таке визначення дає підставу лінгвістам кваліфікувати пояснювальні відношення досить широко й розмежовувати їх на функціонально різноманітні конструкції.

Історія вчення *пояснювальних (уточнювальних)* конструкцій у простому ускладненому реченні тісно перетинається, з одного боку, з ученням *про прикладку*, з іншого – з *теорією відокремлення другорядних членів речення*.

У роботах першої половини XIX століття відсутня цілісна теорія пояснювальних (уточнювальних) членів. Спочатку поняття *пояснення* й *уточнення* ототожнюють і не виокремлюють як самостійну категорію. Замість них послуговуються терміном *відокремлення*, прирівнюючи його до поняття *прикладка*. І. Нечуй-Левицький згадує про відокремлені прикладки з функцією пояснення [20, с. 6–28]. Ф. І. Буслаєв прикладкою називає іменник, узгоджуваний з іншим іменником, який приєднаний до нього з метою визначення ознаки [5]. О. О. Потебня термінові *прикладка* надає дещо нового сенсу, розрізняючи в ньому два види визначення: власне означення й *прикладку*. Прикладці, на думку дослідника, властива «відносна самостійність», під якою «варто розуміти її більшу предикативність порівняно з власне означенням» [23, с. 129]. Автор вважає, що прикладкою може бути не тільки іменник із пояснювальними словами, апозитивно можуть також уживатися й дієприкметники (відокремлена дієприкметникова конструкція, пор.: *Лист, написаний учора, досі лежав на столі*), і прикметники (відокремлений прикметниковий зворот, пор.: *Іван Петрович, жадібний до грошей, відмовився від подальших перемовин*). Отже, О. О. Потебня під назвою *прикладка* встановлює нову синтаксичну категорію – *відокремлені члени речення*, що відмінна від категорії другорядних членів речення і підрядних речень, хоч, як вважає О. Г. Руднев, термін «не розкриває досить повно специфіку нової синтаксичної конструкції, установлені ним, обмежившись лише поверховими зауваженнями щодо цього питання» [27; 23].

Для позначення пояснювальних (уточнювальних) членів дослідники тривалий час використовують термін *прикладка*, проте в ширшому, порівняно із сучасними поглядами, розумінні (субстантивний узгоджений з іменником член) і в іншому, ніж у О. О. Потебні,

значенні. У такому тлумаченні він уперше з'являється в працях М. І. Греча, який виокремлює в сполучнику *або* значення вибору того чи того виразу [14]. О. Х. Востоков із-поміж роз'яснювальних сполучників вирізняє сполучники *тобто, а саме, як-то* [9].

У працях 70-80 рр. XIX ст. погляди вчених щодо визначення прикладки змінюються. Основною її ознакою вважають не атрибутивну, а пояснювальну, уточнювальну. До прикладок зараховують граматично різнорідні явища: як узгоджувальні члени, виражені іменником, так і приєднувальні, виражені інфінітивом та іншими частинами мови. О. М. Пешковский одним із перших робить спробу розмежувати поняття *прикладка* й *уточнювальний член*. З одного боку, автор заперечує термін *прикладка* й називає граматичне приєднання відокремленим узгоджувальним іменником, характеризуючи словоформи на зразок *дівчина-красуня* як сурядні утворення, подвійні члени речення. З іншого боку, він створює відому *теорію відокремлення* [21, с. 416]. Конструкції на зразок *сьогодні, перед початком колективних зборів* (пор. широке розуміння прикладки) О. М. Пешковский кваліфікує як відокремлені члени речення, визначаючи їх як одну з умов відокремлення співвідношення пояснювального з поясненим і конкретного із загальним, пор.: *Одного дня, восени, повертаючись з Далекого Сходу, він зрозумів, що закохався* (Любка Дереш). Структури з пояснювальною інтонацією і з пояснювальними сполучниками, хоч частково й протиставлені дослідником утворенням з іншими випадками відокремлення, не пов'язані з виокремленням пояснювальних відокремлених членів як особливого синтаксичного явища [21]. Такі відокремлення супроводжує деяка «пояснювальна вимова». Отже, однією з причин відокремлення О. М. Пешковский вважає можливість пояснення, уточнення одного члена іншим, хоч при цьому він не вирізняє уточнювальні відокремлені члени як самостійну групу [Там само].

Заслуговує на увагу думка Є. В. Кротевица, який відокремлені члени називає *пояснювальними* або *додатковими синтагмами* [18]. Автор вважає, що відокремленими можуть бути всі члени речення, крім додатка як виразника прямого або непрямого об'єкта.

У другій половині XX ст. поняття *прикладка* й *відокремлення* остаточно входять у лінгвістичну науку як окремі синтаксичні категорії. Надалі мовознавці активізують свою увагу на відокремленні другорядних членів речення, зокрема, поглиблено досліджують пояснювальну й уточнювальну функції відокремлення, наголошують на необхідності виокремлення уточнювальних конструкцій як самостійної категорії, установлюють відмінності між пояснювальними й уточнювальними одиницями, порушують питання щодо співвіднесення категорій *пояснення* – *уточнення* – *напівпредикативність*.

Автори «Граматики русского языка» вводять поняття *уточнювальні члени*, проте не ставлять зазначену групу в один ряд із відокремленими напівпредикатами (прислівниками, дієприслівниками, прикметниками, прикладками атрибутивного характеру), оскільки ці дві групи відокремлених членів, на їхню думку, різняться як семантично, так і граматично [13].

Після того як відокремлені члени почали аналізувати не тільки з інтонаційно-пунктуаційного погляду, а й із граматично-семантичного, стало зрозумілим, що уточнювальні конструкції не можна змішувати з напівпредикативними. Одним із перших поняття *уточнення* як синтаксичного явища запроваджує М. М. Шанський, наголошуючи, що «уточнення як пояснювальні члени постають у реченні <...> як відокремлені зазвичай після того члена, який вони пояснюють або визначають, і можуть бути біля будь-якого члена» [33, с. 92]. Автор звертає увагу на те, що «уточненнями (до підмета чи додатка) є також багато фактів, які традиційно потрактовані як прикладки» [31, с. 93], тобто, на його думку, інколи важко розрізнити уточнення й прикладку.

О. М. Пешковский використав термін *уточнення*, аналізуючи одну з характерних особливостей (загальних умов) відокремлення другорядних членів речення. На думку вченого, воно полягає у «взаємному відношенні двох членів як <...> часткового до загального» [21, с. 416]). *Смислове навантаження*, зокрема «уточнювальний характер

одного члена речення щодо іншого», подають серед загальних умов відокремлення і в деяких сучасних граматиках [17, с. 356; 19, с. 143; 32, с. 134].

Пізніше в наукових студіях аналізують не лише члени речення, яких стосуються уточнення, а й власне уточнення характеризують як окремі члени речення – уточнювальні додатки, означення, обставини, підмети, присудки [6, с. 259; 19, с. 167; 10, с. 502].

В українському мовознавстві перші відомості про уточнювальні члени знаходимо в підручнику «Курс сучасної української літературної мови» Б. М. Кулика. Автор аналізує уточнювальні члени речення як слова і словосполучення, які служать для уточнення, роз'яснення змісту якогось члена. На думку дослідника, уточнення завжди пов'язане з обмеженням уточнюваного поняття, звуженням його [19, с. 167]. Дослідник наголошує, що уточнювальним може поставати не кожен відокремлений член. Серед другорядних уточнювальними можуть бути обставини (крім допустових), додатки й означення, серед головних – лише присудок, оскільки ті, що уточнюють підмет або додаток, функціонують у ролі прикладки [Там само]. О. Г. Руднєв, навпаки, акцентує на тому, що уточнювальним може бути будь-який член речення, якщо він «або пояснює, або уточнює, або посилює емоційний чи смисловий зміст іншого члена речення» [26, с. 6].

Т. А. Александрова, аналізуючи *уточнювальні відокремлені члени речення*, звертає увагу на такі основні ознаки: особливі логічні відношення між поняттями, смисл, характер зв'язку, формальні показники, можливість уживатися з будь-яким членом речення, вираження категорії уточнення не тільки в простому, а й у складному реченні [2, с. 15–16]. А. Ф. Прияткіна до зазначених вище ознак додає такі: безсполучниковий зв'язок членів ряду, обов'язкова відокремлювальна інтонація, яка пов'язує другий член із першим і є єдиним показником відношень між ними [24, с. 37].

Поняття *уточнювальні члени речення* стає доволі усталеним, про що свідчать описові граматики для вишів [19, с. 162–165; 25, с. 37; 30, с. 363–375; 32, с. 262–264].

Упродовж 70–80-х рр. XX ст. мовознавці поглиблюють дослідження щодо розмежування *пояснення* й *уточнення*, вирізнення з-поміж відокремлених членів речення пояснювальних та уточнювальних конструкцій, їхніх ознак, різновидів, функцій, значення, обґрунтування наявності в пояснювальних й уточнювальних конструкцій значення предикативності, провадження лексикографічного опису сполучників тощо [4; 6; 12; 19; 24; 28; 33 та ін.].

Питання щодо розмежування *пояснення* й *уточнення* є суперечливим. Диференціювати зазначені конструкції інколи буває складно. Існує багато різних поглядів щодо співвідношення цих категорій. Одні мовознавці розмежовують *пояснення* й *уточнення* (Л. В. Захарова, Н. С. Валгіна, М. Я. Плющ); другі ототожнюють їх (В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов, І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська); треті кваліфікують як вид і підвид: уточнення трактують як вид пояснення (А. Ф. Прияткіна), а пояснення – як вид уточнення (Т. А. Александрова); четверті зараховують їх до опосередкованих компонентів (І. Р. Вихованець).

Н. С. Валгіна розмежовує пояснювальні й уточнювальні відношення за такими критеріями: за пояснення два поняття постають як смислова тотожність, але словесно по-різному виражена; за уточнення є найменування двох різних понять, із яких одне більш загальне, інше – його конкретизує [6].

Автори «Русской грамматики» 1980 року також роблять спробу розмежувати пояснювальні й уточнювальні конструкції. На їхню думку, відокремлення пояснювального звороту, на відміну від напівпредикативного, залежить не від граматичної природи його головного слова, а від інших чинників: значення уточнення / пояснення та обсягу відокремленої групи. Зокрема, субстантивні звороти, що уточнюють підмети, потрактовані як напівпредикативні відокремлені члени речення; субстантивні звороти, які уточнюють додатки, витлумачені як пояснювальні субстантивні звороти, що функціонують як додаток (але не уточнення). Щодо уточнювальних означень, обставин, присудків, то вони визначені як пояснювальні відокремлені звороти [28].

Деякі дослідники не розрізняють дефініції *пояснення* та *уточнення*, а об'єднують їх під загальною назвою пояснювально-уточнювальні конструкції [30]. Автори підручника «Современный русский язык» 1981 року лише побіжно називають критерії розмежування пояснення (відношення тотожності) й уточнення (відношення цілого і частини), наводять низку прикладів уточнення й пояснення, проте не зазначають, до якої конструкції (пояснювальної чи уточнювальної) належать наведені приклади [4].

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська вважають, що уточнювальні одиниці не є членами речення, оскільки вони не входять до складу моделі, а тільки поширюють її на рівні комунікативного вживання. Тому автори «Синтаксису сучасної української мови» називають такі конструкції не уточнювальними, а *пояснювально-уточнювальними зворотами*, які пов'язані з різними членами речення особливим пояснювальним чи уточнювальним зв'язком. Водночас вони відрізняються від відокремлених напівпредикативних компонентів семантично і структурно. Зокрема, семантично пояснювально-уточнювальні звороти конкретизують компоненти висловлення, а напівпредикативні – містять додаткове повідомлення. Зі структурного погляду пояснювально-уточнювальними зворотами можуть бути будь-які члени речення – головні та другорядні, а напівпредикативними – тільки другорядні. Напівпредикативні звороти можуть бути постпозитивні і препозитивні, пояснювально-уточнювальні майже завжди постпозитивні [30, с. 364].

Вагомий внесок у розмежування аналізованих синтаксичних одиниць зробила А. Ф. Прияткіна. Аналізуючи проблеми простого ускладненого речення, авторка вбачає таку відмінність між пояснювальними й уточнювальними членами: *пояснення* – це синтаксичні відношення, за яких тотожність об'єктів навмисно стверджувана, такі відношення оформлені спеціальними службовими словами або еквівалентною їм за функцією інтонацією; *уточнення* – синтаксичні відношення, за яких не існує ствердження тотожності об'єктів, такі відношення не мають будь-яких спеціальних засобів оформлення, а виражені лише за допомогою відокремлення іншого члена, який «<...> за наявності пояснення, називаючи те, що вже названо, ніби підставляється на місце першого, синтаксично його дублює. Під час уточнення немає функції дублювання <...> Уточнення – це завжди інше, нове, додаткове; у членів речення такого ряду немає взаємозамінності» [25, с. 69]. На наш погляд, тлумачення зазначеної проблеми А. Ф. Прияткіною не позбавлене протиріч. Як наголошує дослідниця, уточнювальні члени речення не дублюють один одного за синтаксичною позицією, проте як уточнювальний, так й уточнюваний компоненти виконують однакову синтаксичну роль, тобто можна говорити про те, що в такому випадку має місце синтаксичне дублювання членів цього ряду. Отже, залишається незрозумілим, як саме характеризувати тип відношень між пояснюваною і пояснювальною конструкціями.

Схожу думку висловила Л. В. Захарова, зазначивши, що в теорії А. Ф. Прияткіної щодо розмежування пояснення й уточнення наявні деякі протиріччя, адже на лексичному рівні для компонентів уточнення характерне співвідношенням з різними денотатами, для компонентів пояснення – із загальним денотатом. Із погляду логіки компоненти уточнення виражають поняття загального та часткового, а компоненти пояснення – тотожності. До комунікативних завдань уточнювальної конструкції дослідниця зараховує уточнення, конкретизацію, деталізацію, а пояснювальної – пояснення, актуалізацію значення через повторне найменування. За кількістю компонентів уточнювальні конструкції бінарні, але можуть складатися з декількох послідовно уточнювальних елементів, тобто можливе «нанизування» уточнень. Пояснювальні конструкції завжди бінарні [15].

У науковому виданні «Українська мова: Енциклопедія» члени речення зі значенням *уточнення* протиставлені в межах відокремлення напівпредикативним членам (за смисловою / функціональною ознакою), тоді як відокремлені члени із семантикою *пояснення* не передають напівпредикативних значень, а слугують для «пояснення, конкретизації» слів, заповнюють «позицію члена речення» [22, с. 78–79].

Пояснювальні й уточнювальні конструкції варто вважати самостійними синтаксичними категоріями, оскільки вони мають структурні, смислові та граматичні відмінності.

В українських наукових лінгвістичних студіях до глибокого аналізу уточнювальних синтаксичних одиниць вдаються І. Р. Вихованець [7], К. Г. Городенська [12], О. П. Кадочнікова [16] та ін. Зокрема, І. Р. Вихованець кваліфікує уточнювальні конструкції як *опосередковані другорядні члени речення*, у яких уточнювальні компоненти поєднані з граматичною основою речення опосередкованим синтаксичним зв'язком, що «характеризується синтаксичною нерівноправністю поєднаних ним членів речення, один з яких (залежний) підпорядкований опорному, з одного боку, і через посередництво опорного співвідноситься з третім членом або предикативним ядром, щодо якого координуються семантико-синтаксичні функції опорного й залежного компонентів, поєднаних опосередкованим підрядним зв'язком, з другого боку» [7, с. 28]. На думку мовознавця, типовими засобами вираження такого різновиду підрядного синтаксичного зв'язку є сполучники *тобто* й *або*, закріплений порядок компонентів тощо.

Опосередкований підрядний зв'язок у структурі неелементарного простого речення мовознавці вважають периферійним синтаксичним зв'язком, що виникає внаслідок згортання лексичних компонентів, тотожних для двох об'єднаних в ускладнене простих речень, напр.: *Іван стояв у парадній залі* + *Іван стояв у самому центрі подій* → *Іван стояв у парадній залі, у самому центрі подій*. Водночас утворюється член речення з конкретизувальним значенням, який підпорядкований своєму опорному компонентові і через його посередництво співвідносний з іншим членом або предикативним ядром.

За семантикою диференціюють два різновиди опосередкованих конструкцій: конструкції тотожності (за повного збігу семантичного змісту опорного і залежного компонентів) і конструкції загального / часткового (за часткового збігу семантичного змісту компонентів), пор.: *Шукаючи ліків від депресії, Глаша стала ходити на заняття з медитації тут, у Києві, в школу Бориса Гурова, психолога-екстремолога* (Любка Дереш) і *У грудях, там де серце, у мене діра, законопачена тугим жмутом ганчір'я, перемазаного мазутом* (Любка Дереш).

К. Г. Городенська підтримує концепцію опосередкованого зв'язку, проте кваліфікує його як *сурядно-підрядний*, пояснюючи це тим, що з'єднані компоненти водночас мають ознаки граматичної рівноправності / нерівноправності [12, с. 38]. Реалізацію цього зв'язку продемонстровано на прикладі *Так створюється мовний покруч, чи ...суржик* (Борис Антоненко-Давидович), пояснено, що уточнювальний компонент *суржик* «граматично не залежить від компонента *мовний покруч*, але через його посередництво граматично пов'язаний із присудком *створюється*» [12, с. 39]. Дослідниця доводить, що пояснювально-ототожнювальні сполучники в таких конструкціях виконують подвійну функцію: поєднують сурядним зв'язком граматично рівноправні уточнюваний і уточнювальний компоненти та опосередкованим підрядним зв'язком уточнювальний компонент з опорним щодо уточнюваного або з предикативним ядром речення [Там само].

І. О. Аксьонова, аналізуючи пояснювальні й уточнювальні конструкції, об'єднує їх в одну категорію, яку називає *синтаксичним конкретизатором*. Дослідниця пропонує таке визначення: «Синтаксичний конкретизатор – це неоднорідна синтаксична категорія, яку кваліфікують як «уточнювальний член речення», «відокремлений другорядний член зі значенням уточнення», «пояснювальний відокремлений зворот», «пояснювально-уточнювальний зворот», «опосередкований другорядний член речення», «речення з опосередкованим компонентом» тощо». І. О. Аксьонова наголошує, що це самостійна категорія, яка має свої типологічно-кваліфікаційні ознаки [1, с. 55–59.]

Висновки і перспективи. Становлення категорії *пояснення* пройшло складний і тривалий шлях. У роботах першої половини XIX ст. відсутня цілісна теорія пояснювальних членів. Зокрема, у наукових студіях того часу поняття *пояснювальні члени* не вживають загалом, а послуговуються терміном *відокремлені члени речення*, ототожнюючи

його з поняттям *прикладка*. Для позначення *уточнювальних членів* речення як категорії відокремлення дослідники тривалий час використовували також термін *прикладка*, проте в його широкому, порівняно із сучасними поглядами, розумінні. У працях 70–80 рр. XIX ст. погляди вчених щодо визначення прикладки змінюються. Основною її ознакою вважають не атрибутивну, а пояснювальну, уточнювальну функції. Учені розмежовують поняття *прикладка* й *відокремлення* як самостійні синтаксичні категорії. До *прикладок* зараховують граматично різnorідні явища: як узгоджувальні члени, виражені іменником, так і приєднувальні, виражені інфінітивом та іншими частинами мови. *Відокремленими* вважають будь-які члени речення (крім додатка), репрезентовані пояснювальними або додатковими синтагмами.

Надалі мовознавці зосереджують свою увагу на відокремленні другорядних членів речення, зокрема поглиблено досліджують пояснювальну й уточнювальну функції відокремлення, наголошують на необхідності виокремлення уточнювальних конструкцій як самостійної категорії, установлюють відмінності між пояснювальними й уточнювальними одиницями. Аналізуючи праці провідних синтаксистів, наголошуємо на необхідності розмежування понять *пояснення* й *уточнення*. *Пояснювальні відношення* виникають між двома членами речення на основі тотожності, вони позначають те саме поняття, явище, ознаку, але називають його по-різному. *Уточнення* – це вужче поняття, яке виникає з метою звуження, обмеження обсягу поняття, позначеного уточнювальним членом речення. У наукових студіях 80–90 років наведено роз'яснення щодо диференціації *пояснювально-уточнювальних* та *напівпредикативних конструкцій*: на семантичному рівні пояснювально-уточнювальні конструкції конкретизують компоненти висловлення, а напівпредикативні містять додаткове повідомлення; на структурному рівні пояснювально-уточнювальні конструкції можуть виконувати роль будь-якого члена (як головного, так і другорядного), напівпредикативні – лише другорядного. Напівпредикативні звороти можуть бути постпозитивні і препозитивні, пояснювально-уточнювальні майже завжди постпозитивні. Дехто з дослідників співвідносить пояснювальні / уточнювальні члени речення з *опосередкованим виявом підрядного зв'язку* – синтаксичними одиницями, у яких уточнювальні компоненти поєднані з граматичною основою речення опосередкованим синтаксичним зв'язком. Наразі мовознавці продовжують дослідження пояснювальних синтаксичних конструкцій, з'ясовують дискусійні питання, уточнюють обсяг цього поняття.

Перспективи дослідження пояснювальних конструкцій убачаємо в студіюванні особливостей функціонування різних типів зазначених синтаксичних одиниць на рівні простого ускладненого речення.

Список використаних джерел

1. Аксьонова І. О. Синтаксичні конкретизатори в структурі речення: типологічно-кваліфікаційні ознаки. *Філологічні студії. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 9. С. 55–59.
2. Александрова Т. А. Уточняющие обособленные члены предложения. *Русский язык в школе*. 1974. № 2. С. 15–21.
3. Арібжанова І. М. Уточнення як синтаксичне поняття. *Українське мовознавство*. 2011. № 42. С. 59–73.
4. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. В 3-х частях. Ч. III. Синтаксис. Пунктуация. Москва : Просвещение, 1981. 271 с.
5. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
6. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1973. 328 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
8. Вінтонів М. О. Комунікативна структура речення і тексту в українській літературній мові : дис. ...д-ра філол. наук : 10.02.01. Донецький національний університет. Донецьк, 2013. 423 с.
9. Востоков А. Х. Русская грамматика. Санкт-Петербург, 1831. 408 с.
10. Галкина-Федорук Е. М., Горшкова К. В., Шанский Н. М. Современный русский язык. Синтаксис. Москва : Учпедгиз, 1958. 200 с.

11. Глазова С. М. Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові: семантика, граматики, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2005. 20 с.
12. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія]. Київ : Ін-т укр. мови НАН України ; Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
13. Грамматика русского языка. Т. 2 : Синтаксис. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 703 с.
14. Греч Н. И. Практическая грамматика русского языка. Санкт-Петербург : Изд-во тип. Спб. воспитательного дома, 1827. 376 с.
15. Захарова Л. В. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01. Армавирский государственный педагогический университет. Армавир, 2008. 215 с.
16. Кадочнікова О. П. Семантика і структура поліпредикативних сполучникових конструкцій з пояснювальними відношеннями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ; Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2010. 20 с.
17. Козачук Г. О. Просте ускладнене речення. Сучасна українська літературна мова. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 2000. С. 350–366.
18. Кротевич Е. В. Обособленные синтагмы. *Вопросы славянского языкознания*. Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1948. Кн. 1. С. 65–90.
19. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. II ч. Синтаксис. Київ : Рад. шк., 1965. 167 с.
20. Нечуй-Левицький І. Грамматика української мови. Частка II. Синтаксис [Електронний ресурс]. / Режим доступу : <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9836>.
21. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 7-е. Москва : Учпедгиз, 1956. 511 с.
22. Плющ М. Я. Відокремлені члени речення. Відокремлення. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. та ін. 2-ге вид., виправ. і доп. Київ : Наук. думка, 2004. С. 78–79.
23. Потебня, А. А. Из записок по русской грамматике. [В 4 ч.]. Ч. 1. Введение. Воронеж : тип. Н. Д. Гольдштейн, 1874. 157 с.
24. Прияткина А. Ф. Осложненное простое предложение. Владивосток : ДВГУ, 1983. 96 с.
25. Прияткина А. Ф. Русский язык. Синтаксис осложненного предложения. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
26. Руднев А. Г. Обособленные члены предложения : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра филол. наук. Ленинград, 1947. 54 с.
27. Руднев А. Г. Обособленные члены предложения в истории русского языка. *Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена*. Т. 174. Ленинград, 1959. 254 с.
28. Русская грамматика / под. ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука, 1980. 709 с.
29. Серл Дж. Референция как речевой акт [пер. с англ. Т. Радзиевская]. *Новое в зарубежной лингвистике. Логика и лингвистика (Проблемы референции)*. Вып. XIII. Москва, 1982. С. 179–202.
30. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
31. Словник української мови : в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. С. 496.
32. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / А. К. Мойсієнко та ін. Київ, 2010. 374 с.
33. Шанский Н. М. Русское языкознание и лингводидактика. Москва, 1985. 239 с.

References

1. Aksonova, I. O. (2017). Syntaksychni konkretyzatory v strukturi rechennia: typolohiino-kvalifikatsiini oznaky [Syntax concretizers in sentence structure: typological and qualifying features]. *Filolohichni studii. Zbirnyk naukovykh prats* (9), 55–59 (in Ukr.).
2. Aleksandrova, T. A. (1974). Utochniaushchye obosoblennye chleny predlozheniya [Clarifying the individual members of the seance]. *Russkyi yazyk v shkole* (2), 15–21 (in Russ.).
3. Aribzhanova, I. M. (2011). Utochnennia yak syntaksychni poniattia [Clarification as a syntactic concept]. *Ukrainske movoznavstvo* (42), 59–73 (in Ukr.).
4. Babaitseva, V. V., Maksymov, L. U. (1981). Sovremennyi russkyi yazyk. V trekh chastiakh. Ch. III. Syntaksys. Punktatsyia [Modern Russian language. In three parts. Part III. Syntax. Punctuation]. Moskva : Prosveshchenye, 271 (in Russ.).
5. Buslaev, F. I. (1959). Ystorycheskaia hrammatyka russkoho yazyka [Historical grammar of the Russian language]. Moskva : Uchpedhyz, 623 (in Russ.).
6. Valhina, N. S. (1973). Syntaksys sovremennoho russkoho yazyka [Syntax of modern Russian language]. Moskva : Vysshaia shkola, 328 (in Russ.).
7. Vykhovanets, I. R. (1992). Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka, 224 (in Ukr.).

8. Vintoniv, M. O. (2013). [Komunikatyvna struktura rechennia i tekstu v ukrainskii literaturnii movi]. PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk National University. Donetsk, 423 (in Ukr.).
9. Vostokov, A. Kh. (1831). Russkaia hrammatyka [Russian grammar]. St. Petersburg, 408 (in Ukr.).
10. Halkyna-Fedoruk, E. M., Horshkova, K. V., Shanskyi, N. V. (1958). Sovremennyi russkyi yazyk: Syntaksys [Modern Russian: Syntax]. Moskva : Uchpedhiz, 200 (in Russ.).
11. Hlazova, S. M. (2005). Poiasniuvanno-ototozhniuvalni konstruktii v ukrainskii movi: semantyka, hramatyka, prahmatyka [Explanatory and identification constructs in Ukrainian: semantics, grammar, pragmatics]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). G. Skovoroda's Kharkiv National Pedagogical University. Kharkiv, 20 (in Ukr.).
12. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy: [monohrafiia] [Connectors of the Ukrainian literary language]. Kyiv : In-t ukr. movy NAN Ukrainy, Vyd. Dim Dmytra Buraho, 208 (in Ukr.).
13. Hrammatyka russkoho yazyka. T. 2: Syntaksys. [Grammar of Russian language. Syntax]. (1954). Moskva, 703 (in Russ.).
14. Hrech, N. I. (1827). Praktycheskaia hrammatyka russkoho yazyka [Practical grammar of the Russian language]. St. Petersburg : Yzd-vo typ. Spb. Vospytatelnoho doma, 376 (in Russ.).
15. Zakharova, L. V. (2008). Obosoblennye vtorostepennye chleny predlozheniya so znacheniem utochneniya v sovremennom russkom literaturnom yazyke [Separate secondary members of the sentence with the meaning of refinement in the modern Russian literary language]. PhD dissertation (Russian language). Armavir's State Pedagogical University. Armavir, 215 (in Russ.).
16. Kadochnikova, O. P. (2010). Semantyka i struktura polipredykatyvnykh spoluchnykovykh konstruktii z poiasniuvalnymi vidnoshenniamy [Semantics and structure of polypredictative connective structures with explanatory relationships]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). V. Vinnichenko's Kirovograd State Pedagogical University. Kirovograd, 20 (in Ukr.).
17. Kozachuk, H. O. (2000). Proste uskladnene rechennia. Suchasna ukrainska literaturna mova [A simple complicated sentence. Modern Ukrainian literary language]. Kyiv, 350–366 (in Ukr.).
18. Krotevich, E. V. (1948). Obosoblennye syntahmy [Separate syntagmas]. *Voprosy slavianskoho yazykoznaviia*. Book 1. Lviv : Yzd-vo Lvov. un-ta, 65–90 (in Russ.).
19. Kulyk, B. (1965). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. P. II Syntaksys [Contemporary Ukrainian Literary Language Course. Syntax]. Kyiv, 167 (in Ukr.).
20. Nechui-Levytskyi, I. Hrammatyka ukrainskoi movy [Grammar of the Ukrainian language]. P. II. Syntaksys. Available at : <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9836> (in Ukr.).
21. Peshkovskiy, A. M. (1956). Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii. [Russian syntax in scientific lighting]. Moskva : Uchpedhiz, 511 (in Russ.).
22. Plushch, M. Y. (2004). Vidokremleni chleny rechennia. Vidokremlennia. Ukrainska mova. Entsyklopediia [Separate members of the sentence. Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyiv : Nauk. dumka, 78–79 (in Ukr.).
23. Potebnia, A. A. (1874). Iz zapisok po russkoj grammatike. [V 4 ch.]. [From notes on Russian grammar. Introduction]. Voronezh, 157 (in Russ.).
24. Priyatkina, A. F. (1983). Oslozhnennoe prostoe predlozhenie [Complicated simple sentence]. Vladivostok : DVGU, 96 (in Russ.).
25. Priyatkina, A. F. (1990). Russkij yazyk. Sintaksis oslozhnennogo predlozheniya [Russian language: Complicated sentence syntax]. Moskva : Vysshiaia shkola, 176 (in Russ.).
26. Rudnev, A. H. (1947). Obosoblennyye chleny predlozheniya [Separate proposal members of sentence]. Extended abstract of PhD dissertation (Russian language). Leningrad, 54 (in Russ.).
27. Rudnev, A. H. (1959). Obosoblennyye chleny predlozheniya v istorii russkogo yazyka [Separate sentence members in the history of the Russian language]. Uchenye zapiski LHPY im. A. Y. Hertseny. T. 174. Leningrad, 254 (in Russ.).
28. Shvedova, N. Yu. (Ed.). (1980). Russkaya grammatika [Russian grammar]. Moskva : Nauka. 709 (in Russ.).
29. Serl, Dzh. (1982). Referenciya kak rechevoj akt [Reference as a speech act]. Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Logika i lingvistika (Problemy referencii). Vyp. XIII. Moskva, 179–202 (in Russ.).
30. Slynko, I. I., Huivaniuk, N. V., Kobylanska, M. F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy. Problemni pytannia [Syntax of the modern Ukrainian language. Problematic issues]. Kyiv : Vyshcha shkola, 670 (in Ukr.).
31. Bilodid, I. K. (1970–1980). Slovník ukrainskoi movy : in 4 volumes. AN URSR [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka. T. 8, 496 (in Ukr.).
32. Moisiienko, A. K. (2010). Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfolohiia. Syntaksys [Modern Ukrainian literary language: Morphology. Syntax]. Kyiv, 374 (in Ukr.).
33. Shanskij, N. M. (1985). Russkoe yazykoznanie i lingvodidaktika [Russian linguistics and linguodidactics]. Moskva, 239 (in Russ.).

O. O. NOVIKOVA. HISTORY OF THE STUDY OF EXPLANATORY CONSTRUCTIONS IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Abstract. Introduction. *The lack of a clear definition of the notion of explanation in the linguistic scientific literature leads to an appeal to the evolution of the formation of views about this category, actualizes the attempt to determine the status of the category of explanation, the means of implementation of which are commensurate with the means of implementation of categories of refinement, separation, semi-prediction, indirect mediating analysis and requires a consistent delineation of these syntactic units. Exploration of explanatory constructs in a simple complicated sentence has been carried out taking into account the achievements of both Ukrainian linguistic and linguistics in general. Issues of explanatory constructions were raised in their writings by I. O. Aksenova, T. A. Alexandrova, I. M. Aribzhanova, N. S. Valgina, I. R. Vychovanets, M. O. Vintonov, S. M. Glazova, K. G. Gorodenska, L. V. Zakharova, O. P. Kadochnikova, E. V. Krotevych, M. Y. Pliushch, A. F. Pryjatkina, O. G. Rudnev, I. I. Slynko, M. M. Shansky and others.*

Purpose. *To comprehensively analyze the dynamics of the formation of explanatory structures in linguistic studies, to determine their differential and classification features.*

Results. *In the works of the first half of the nineteenth century there was no coherent theory of explanatory terms. In the scientific studios of that time, the concept explanatory terms was not used in general, but are used by the term separate members of the sentence, identifying it with an appendix (F. I. Buslajev, O. A. Potebnya). In the writings of 70-80 years of the XIX century. Scientist's views on defining the specimen were changed. Its main feature is considered not attributive, but explanatory, clarifying functions. Scientists distinguish notions of appendix and separation as separate syntactic categories (O. M. Peshkovsky, E. V. Krotevich, B. M. Kulik). In the second half of the twentieth century. the notions of attachment and separation are finally included in linguistic science as separate syntactic categories. In the future, linguists are stepping up their attention to the separation of subordinate clauses of the sentence, in particular, in-depth exploration of the explanatory and refinement functions of separation, emphasize the need to distinguish refinement structures as a separate category, establish the differences between explanatory and refinement units.*

Originality. *The formation of the category of explanation in Ukrainian linguistics, the role of syntactic constructions with the meaning of explanation and clarification in a simple non-elementary sentence, the features of their differentiation, specifics and purposes are analyzed.*

Conclusion. *Analyzing the works of leading syntaxists, we can confidently speak about the need to differentiate the concepts of explanation and refinement (T. A. Alexandrova, N. S. Valgina, I. R. Vyhovanets, L. V. Zakharova, A. F. Pryyatkina, I. I. Slynko, N. M. Shansky). In scientific studies of the late twentieth century – beginning of the XXI century a detailed explanation of the differentiation of explanatory, semi-predictive and syntactically mediated constructions is given (I. O. Aksenova, I. R. Vyhovanets, M. O. Vintonov, K. G. Gorodenska, N. V. Gujvaniuk, O. P. Kadochnikova, M. F. Kobylanska, I. I. Sniveler). Today, linguists continue to research explanatory constructs, stuffy out discussion questions, and clarify the scope of this concept.*

Key words: *sentence, simple complicated sentence, explanatory terms, clarifying terms, separated terms, semi-predication, mediated communication.*

Надійшла до редакції 18.04.19

Прийнято до друку 04.06.19